

6 KNIHTISK 17. STOLETÍ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

Obnova venkovského knihtisku probíhala po Bílé hoře pomaleji nežli v Praze. Sessiovy pokusy expandovat mimo kulturněpolitické centrum vyzněly naprázdno, neboť tiskařova filiálka v Roudnici/L., vzniklá s finančním příspěvím probošta Jana Petra Svošovského, fungovala zřejmě jen během roku 1626 a pražská pobočka v České Lípě, kterou pomáhal udržovat augustinián Pavel Cnoops (Conopeus), trvala pouze 1630. Během několika následujících let do 1634 tuto tiskárnu pak převzal do péče tamní augustiniánský klášter. Dlouhého trvání neměla ani soukromá tiskárna probošta Jana Sixta z Lerchenfelsu (zemř. 1629). Tato **litoměřická** dílna, sloužící k šíření Sixtových příležitostných náboženských spisů, vznikla 1626 z pozůstatků tiskárny pražského katolíka Tobiáše Leopolda. Její výrobky, značené příznačným impresem „typis domesticis“, měly pozoruhodně vysokou typografickou úroveň. Po Sixtově smrti přešla tiskárna do majetku kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu, který ji 1630 použil jako základ při formování pražské Tiskárny arcibiskupské.

Mimo Prahu fungovala déle jediné dílna v **Litomyšli**. Zde již z předchozích dob (od 1581) pracovala Graudensova rodina. Když její zakladatel, Polák Ondřej Graudens, o němž už byla řeč, zemřel, tiskárnu zdědil syn **Adam Graudens** (zemř. 1622/1623). Díky předčasnému úmrtí pracoval jen krátce. Z jeho tvorby je však nutno připomenout reedici rozverné Tragedie neb hry žebračí (Litomyšl 1619), do níž použil pravděpodobně již otcův původně polský symptomatický dřevořez na titulní straně. Reedice je nejstarším kompletně zachovaným zněním této významné literární památky, dokládající kulturní vazby mezi českým a polským prostředím. Po Graudensově smrti se majitelkou tiskárny stala vdova **Dorota** (zemř. po 1653), která, aby udržela tiskárnu, se vdala ještě vícekrát.

Třetím manželem byl **Matouš Václav Březina** (zemř. 1651), jehož tiskařské aktivity dnes známe pouze z let 1634 – 1650. Orientoval se zejména na drobnou populárně naučnou četbu, kalendáře, kramářské písně a starší oblíbené knížky lidového čtení, zachované však zčásti jen v soudobých opisech. To platí i o Březinově tisku Rozprávky tyto nadarmo nebudou, neb mnohým ku příkladu jsou (Litomyšl ca 1634-1650?). Novodobá literární věda tyto „Březinovy rozprávky“ ocenila jako jedinečnou sbírku domácích povídkových exempel. Zajímavý doklad obecně vžitě tiskařské a knihkupecké šetrnosti představuje kvazibřezinovský Nový zákon (Litomyšl 1643). Březina si totiž opatřil neprodané zbytky Štyrsova Nového zákona (Mladá Boleslav 1525). Obě Štyrsovy tiskové verze, jednu s natištěnými iniciálami a druhou bez iniciál, sjednotil do mixtních exemplářů a doplnil novým titulním listem, aniž by však vedle vlastního impresu potlačil původcovské údaje Štyrsovy dílny. Tato restituční památka staršího knihtisku byla obchodně jistě prozíravá, neboť české novozákonní texty z volného prodeje již dávno zmizely: poslední edice pocházejí od Daniela Adama (1597) a z Tiskárny bratrské (1601). Když tiskař Březina zemřel, vdova Dorota se roku 1653 provdala počtvrté. Svého nového manžela **Jana st. Arnolta z Dobroslavína** však již nepřežila. Litomyšlská tiskárna, kterou od 80. let 16. století držela ve vlastnictví prakticky jedna rodina, tak přešla do majetku ještě významnější dynastie, podílející se na rozvoji české knižní kultury až do poloviny 18. století.

Prokazatelně nejstarším tiskařem v **Hradci Králové** byl evangelík Martin Kleinwechter, který sem 1616 přenesl živnost z Vlčic u Trutnova. O čtyři léta později se majitelem dílny stal Kleinwechterův faktor, katolík **Jan Arnolt** zvaný též Lehnický, otec známějšího syna Jana st. Arnolta. Dle dnešních znalostí však ani Arnolt Lehnický nepracoval dlouho. Poslední stopy končí rokem 1625. Knih-tiskařskou pozůstalost kolem 1670 zakoupil od Arnoltových dědiců **Daniel Vojtěch Kamenický** (zemř. 1711). Provozoval ji zhruba deset let a pak byl povolán do **Litomyšle**, kam se Lehnického syn Jan st. Arnolt už 1653 přijel. Kamenický v Litomyšli pracoval 1685 – 1709, přičemž hned zkraje svého pobytu roku 1686 Arnoltovu dílnu odkoupil do svého vlastnictví, a Arnolt se tak mohl nadále koncentrovat již jen na své dva podniky v Praze. Královéhradecké i litomyšlské tisky Daniela Vojtěcha Kamenického nevykají většinou ani obsahově, ani typograficky. Ediční program, opírající se v reedicích o obchodně vyzkoušené tituly, zřetelně ukazuje na vazby s pražskou Tiskárnou jezuitskou. Novým majitelem královéhradecké dílny se stal 1711 Václav Jan Tibelli. V Litomyšli se však nástupci Daniela Vojtěcha udrželi mnohem déle. Tři generace Kamenických tiskárnu vlastnily totiž až do 1775, kdy celé město včetně tiskárny zachvátil požár. Majitelem spáleniště a zakladatelem nové dílny se stal 1776 Václav Vojtěch Tureček.

V **Chebu**, kde se knihtisk uchýlil již v 16. století, bylo řemeslo ve snaze zamezit šíření nekatolických idejí už předešle utlumováno městskou radou. Po roce 1593 se v Chebu zřejmě netisklo vůbec. Povolení obnovit německý knihtisk získal až 1686 katolík **Mikuláš Dexter** (zemř. 1698), nejstarší člen dynastie, která díky promyšlené sňatkové politice živnost držela až do 19. století. Pocházel z Hírsova (Hirschau) na Domažlicku. Produkoval jazykově německou a latinskou literaturu jezuitského okruhu.

Během 17. století se v Čechách usadila německá hraběcí rodina Šporků. Jak se její členové sžili s českým prostředím, dokazuje nejlépe **František Antonín hrabě Špork** (1662 – 1738). Jeho kulturně-spoolečenské, filantropicky orientované aktivity byly značně široké, ale i rozporuplné. Zakládal špitály a kláštery, na svých sídlech v Praze, Lysé/L. a Kuksu zřídil bohaté obrazárny a knihovny, z touhy po popularitě pěstoval italskou operu a silně pragmaticky vystupoval jako mecenáš umělců (na kukském panství působili v jeho službách Anton Birkhard, Samuel Havel, Johann Daniel de Montalegre, Michael Heinrich Rentz, Friedrich Bernhard Werner aj).

Špork literárně ani překladatelsky činný nebyl, zato však přímo či nepřímo podporoval vydávání náboženské asketické a osvětové literatury. Návratem k prvotní církvi se snažil o překlenutí věroučných rozdílů. Čerpal z obrodného proudu francouzských jansenistů a kvietistů, sympatizoval i s německými pietisty a českými jinověrci. Tím se odchýlil od státního náboženství a byl vnímán jako ideový protivník jezuitů. Soustavné útoky jezuitského řádu vyvrcholily v létě 1729 kukskou inkvizicí a zabavením Šporkovy knihovny. Hrabě nakonec před jezuitu kapituloval a poté, co 1733 – 1734 vyšla jeho nákladem objemná postila nazvaná *Das christliche Jahr*, na ediční činnost rezignoval úplně. Roku 1735 zavládl mezi ním a jezuitu smír a proces byl revidován. Tituly, na nichž Špork jako nakladatel participoval, však Antonín Koniáš ze svých indexů prohibít nikdy neodstranil.

Šporkova nakladatelská činnost je svým obsahem i rozsahem v Čechách před Krameriem zcela výjimečná. Přímá či nepřímá šporkiana dnes reprezentuje více než 160 titulů. Valnou část z francouzštiny přeložila Šporkova mladičká dcera Marie Eleonora Františka (1687 – 1717). Šporkiana ideově oscilují mezi dvěma póly. Texty aprobované jako věroučně nezávadné byly zadávány pražské Tiskárně arcibiskupské, zatímco tisky z hlediska oficiálních dogmat značně konfliktní a pamfletické vznikaly v poloilegální Šporkově tiskárně, anebo v zahraničí. Špork pak do těchto zahraničních edicí dával vevazovat svůj portrét (vedle Birkharda podobizny ryli pražský umělec Jan František Fischer a Němci Martin Bernigeroth a Emanuel Joachim Haas). Dodatečně se dotiskoval též typický knižní dekor (šporkovské heraldické viněty, vlysy a erb). Tato nepřímá šporkiana pak byla do Čech v nakladatelských vazbách s hraběcím supralibros přepravována tajně.

Šporkovy vlastní nakladatelské aktivity zahájila spolupráce s faktorem Johannem Mayrem, činným 1696 – 1735 v bývalém opatství benediktinů v jihoněmeckém Kemptenu. Zde vyšla kniha ženevského kalvínského kazatele Bénédicta Picteta *Christliche Sitten-Lehr oder Kunst recht und gut zuleben* (Kempten 1702-1705). Z regionálních českých tiskáren Špork kontaktoval Václava Jana Tibelliho, který jeho nákladem, avšak s časovým zdržením realizoval Božanův kancionál *Slavíček rajský* (Hradec Králové 1719). V Praze spolupracoval Špork zejména s nájemcem Tiskárny arcibiskupské Wolfgangem Wickhartem, dále s Karlem Janem Hrabou a dědici Jiřího Ondřeje Labouna. Šporkovské heraldické viněty a vlysy, které vlastnil Wickhart (zemř. 1726), byly otiskovány také do publikací, s nimiž hrabě pravděpodobně vůbec do styku nepřišel, a užívaly se ještě několik let po Šporkově smrti.

Wickhart vzal od Šporka mimo jiné objednávku na tisk nábožensky vzdělavatelského sborníku *Christliche Kinderlehr oder Das heilige Vatter Unser* (Praha 1720), který obsahoval také veršovaný tanec Smrti. Poněvadž část veršů a árií měla vztah ke Šporkovu letnímu sídlu (Bonrepu) na Ptačí Hoře, tento sborník bývá označován jako „Bonrepos-Büchlein“. Pražský tiskař Hraba vzápětí po vydání německé verze zpřístupnil český překlad nazvaný *Vejtah učení křesťanského* (Praha 1720). Později pod titulem *Duchovní rozjímání, jak bychom Bohu sloužiti, ... měli podle známé Bon-Repos noty* (Praha 1722) připravil ze sborníku ještě výňatek. Krátce před Wickhartovou smrtí vyšel v jím pronajaté Tiskárně arcibiskupské také německý překlad francouzské sbírky barokních legend *Lebensbeschreibung der heiligen Altvätter* (Praha 1725). Ilustrace pořídili Rentz a Montalegre. Oba rytci vytvořili pro Šporka též cyklus provázející *Geistreiche Gesänge und Lieder über Sonn- und Fest-Tags-Episteln und Evangelia* (Schweidnitz 1725-1726). Dílo představovalo vlastně zbásněnou verzi Křesťanského roku, který napsal francouzský jansenista Nicolas Louis de Tourneau. Tato sváteční a nedělní postila vyšla Šporkovým nákladem již 1716 – 1718 (Würzburg) a 1724 (u pražského Hraby), avšak pouze v kvartovém formátu a bez ilustrací. Pro třetí, foliové vydání u dědiců Jiřího Ondřeje Labouna byly užity Rentzem rozmnožené ilustrace z dřívějších *Geistreiche Gesänge*. Výsledkem je monument *Das christliche Jahr* (Praha 1733-1734). Oba svazky mají náročné frontispisy, jeden alegorický a jeden portrétní, a 275 biblických ilustrací.

Hrabě Špork však nebyl odkázán pouze na cizí tiskaře. Asi roku 1710 založil na zámku v Lysé nad Labem vlastní, soukromou tiskárnu (Privatdruckerei). O personálním složení dílny nejsme informováni a dosud nemáme ani přesný přehled její produkce. Poněvadž typologicko-typografické zhodnocení šporkian stále chybí, obecně je přijímáno nouzové řešení, v němž se za publikace z Lysé považují ty, které vznikly 1710 – 1712 Šporkovým přičiněním a nemají přitom uvedeno místo tisku. Tyto i ostatní údajné publikace soukromé tiskárny byly zdobeny mědirytovým šporkovským erbem a heraldickými vinětami či vlysy. Tiskárna, která ostentativně opomíjela

povinnost předkládat texty k církevní cenzuře, byla označena za podezřelou a v červnu 1712 na císařův příkaz násilně uzavřena.

Na **Moravě** se knihtisk podařilo krátkodobě resuscitovat v **Mikulově**, někdejší sídle náboženské sekty novokřtěnců (vypuzených 1622), která tu prací bavorského rodáka Balthasara Hubmayera a pod ochranou Lichtenštejnů 1526 – 1527 instalovala pátou nejstarší moravskou tiskárnu. Po stoleté odluce přenesl kardinál František z Ditrichštejna do Mikulova na krátkou dobu 1630 – 1639 bývalou Tiskárnu premonstrátskou z Louky u Znojma. Obnovená dílna působila při mikulovském semináři. Když toto učiliště získali piaristé, pozvaní na kardinálovu žádost 1631 z Itálie, dílna pokračovala jako institucionální **Tiskárna piaristická**. Zda kardinál uvažoval o využití dílny též pro tisk první české katolické Bible, kterou zhruba mezi 1633 – 1637 přeložil Franciszek Rozdrażewský, v Čechách usdlý kapucín polského původu, nevíme. Bližší, patrně ekonomické okolnosti, proč se piaristé vzdali 1639 Tiskárny, také neznáme. Z impresa poslední knihy lze soudit, že dílna Jeho knížecí Milosti kardinála z Ditrichštejna měla alespoň koncem 30. let ráz soukromé tiskárny (Privatdruckerei). Roku 1640 ji koupil faktor Werner, který se s ní 1642 s lepšími vyhlídkami přestěhoval do Brna.

Tento **Jan Bernard Werner** (zemř. 1646?) byl německým tiskařem ze Schwäbisch-Hallu. Do **Brna**, v němž naposledy takřka před dvaceti lety v řemesle podnikal Kryštof Haugenhoffer, se z Mikulova přestěhoval 1642, ale zakrátko zemřel. Z jeho dílny, která skončila bez nástupců, se mnoho nedochovalo. V Brně tak déletrvajíc knihtiskařskou tradici založil až 1689 František Ignác Sinapi.

Už bylo vzpomenuto, že první programově zcela katolickou dílnu v **Olomouci** založil roku 1626 Mikuláš Hradecký se svou manželkou, použiv přitom opuštěného majetku rodiny Handlů. Až do roku 1689 byla jejich dílna s výjimkou obou výše zmíněných krátkých epizod jedinou déletrvajíc tiskárnou na Moravě. Sňatková politika přivedla do firmy postupně několik nových majitelů. Prvním z nich byl **Vít Jindřich Ettel** (zemř. 1667/68?), který se u Hradeckých vyučil a po principálově smrti 1652 tu působil jako faktor. Roku 1654 v mladickém věku vstoupil pragmaticky do manželství s devadesátiletou vdovou Dorotou Hradeckou a tiskárnu, která svými kořeny sahala až k Janu Güntherovi, vyženil. Oproti minulým létům produkci Ettelovy tiskárny pozitivně ovlivnila zlepšující se koupěschopnost obyvatelstva i činnost olomoucké univerzity. Podstatnou součástí edičního programu se totiž staly latinské disertace, např. Valentin Stansel Propositiones selenographicae sive de Luna (Olomouc 1655), obsahující první mapu Měsíce vydanou v Českých zemích. Z latinských publikací, počtem právě v této moravské tiskárně poprvé převyšující české, přichází také historiografický spis Bohuslava Balbína Diva Turzanensis (Olomouc 1658), jehož práce ilustrované augsburskými rytci z rodiny Kilianů doposud vydávala jen pražská Tiskárna jezuitská. Ettelovu dílnu, která byla toho času jediná na Moravě, přirozeně živilo také vydávání zemských artikulí, případně i kalendářů krakovských mistrů.

Dědičkou Ettelovy tiskárny byla ovdovělá druhá manželka **Anna Alžběta Ettelová**. Zřejmě hned na počátku svého samostatného působení ustanovila v dílně dosavadního pomocníka Jana Josefa Kiliana faktorem. Roku 1673 s Kilianem uzavřela sňatek a živnost přepsala na něho. **Jan Josef Kilian** (zemř. 1703?) pravděpodobně pocházel z rozvětvené rodiny augsburských rytců, v jejichž čele stál Bartholomäus Kilian nejst. (tuto domněnku vnesl do literatury Christian d'Elvert a jako fakt ji o něco později prezentoval Josef Jireček). Vyučit se měl ve Vídni, odkud přešel pracovat do olomoucké dílny Víta Jindřicha Ettela, jehož vdova Anna Alžběta se za něho roku 1673 provdala. Kilian tak vyženil tiskárnu a vedle toho získal i privilegium na tisk moravských artikulí a kalendářů, udělené už 1627 Mikuláši Hradeckému. Účinnost privilegia ovšem roku 1689 pomínula. Císař Leopold I. ve snaze napomoci nově zakládané (v pořadí druhé) moravské tiskárně Františka Ignáce Sinapiho v Brně proto Kilianovu žádost o prodloužení privilegia 1690 zamítl.

I přes tuto obchodně nepříznivou okolnost dokázal Kilian vybudovat velmi dobře prosperující závod, který podporován vlastním písmolijecským zázemím vyprodukoval během třiceti let na 150 titulů pocházejících převážně z pera moravských spisovatelů. Tiskárna se soustřeďovala jak jinak než na latinské univerzitní disertace, latinskou, okrajově též českou nábožensky výchovnou literaturu a na cizojazyčné sborníky oslavných mariánských kázání. Kilianova dcera křtěná po matce Anna Alžběta si roku 1703 vzala za manžela Ignáce Rosenburga (zemř. 1715), který se stal novým vlastníkem tiskárny.